

Makale Künyesi (Araştırma): Gökalp, H. (2025). Nahivden fıkha, mantıktan edebiyata *Amr u Zeyd* ve diğer temsili isimler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 252-279.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1557119>

NAHİVDEN FIKHA, MANTIKDAN EDEBİYATA AMR U ZEYD VE DİĞER TEMSİLİ İSİMLER

Haluk GÖKALP¹

ÖZET

Arapça örnek cümlelerin özne ve nesnesini ifade etmek için bazı kişi isimlerinden yararlanılmıştır. Bu maksatla Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinden itibaren Arapça nahiv kitaplarında Amr ve Zeyd gibi hayali kişilere yer verilmiştir. Nahiv metinlerinde görülen bu tür örnek isimler yaygınlaşarak fıkıh, mantık, kelam gibi çeşitli ilmi metinlerde kullanılmıştır. Başta fetvalar olmak üzere fıkıh metinlerinde bu isimlere yenileri eklenmiştir. Amr, Zeyd, Bekr, Beşir, Hâlid, Hind, Zeynep gibi özel isimler nahiv ve fıkıh metinlerinde temsili kişilere dönüştükten sonra edebî metinlerde de yer bulmuştur. Manzum fetva, manzum ferâiznâme gibi fıkıhla ilgili eserlerin yanı sıra avâmil, avâmil mu'ribleri gibi nahiv sahasına giren bilimsel eserlerin manzum tercümeleri temsili isimlerin edebî sahada yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Fars edebiyatında hem örnek kişi olarak kullanılan hem de kalıplaşarak yeni anlamlar kazanan bu isimler, Doğu edebiyatına yön veren temel eserler ve bu eserlere yazılan şerhler vasıtasıyla eski Türk edebiyatına da yansımıştır.

Eski Türk edebiyatında tezkire ve şerh gibi mensur metinlerde çeşitli vesilelerle yer bulan temsili isimler divan ve mesnevilerde yaygın olarak kullanılmıştır. Divan şairleri temsili isimleri, hem beyitlerde dile getirilen hâdiselerin özne ve nesnesi olarak hem de farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmışlardır. Temsili isimler çoğunlukla nahiv ve fıkıh bağlamında kullanıldığı için divan şairleri, İslam hukuku ve nahiv gibi zâhiri ilimlere dair birçok terimin sağladığı anlatım olanaklarından istifade etmişlerdir. Şairler bu isimleri birbirinden farklı nükte ve hayallere konu etmişler, başta dinî-tasavvufî meseleler olmak üzere hemen her konu ile ilgili şiirlerinde bu isimlere yer vermişlerdir.

Divan şiirinde temsili isimlerin kullanımına dair herhangi bir müstakil çalışma bulunmamaktadır. Bu disiplinlerarası çalışmada temsili isimlerin kökeni, yer aldıkları bilimsel ve edebî metinler belirlendikten sonra bu isimlerin divan şiirinde hangi bağlamda ve nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Temsili isimlerin Arapça ilmi metinlerden Türk edebiyatına uzanan serüvenini inceleyen bu makalede divan şiirinde söz konusu isimlerin kalıplaşmak suretiyle kazandığı yeni anlamlar, tezkire ve şerhlerin tanıklığıyla ortaya konmuştur. Bu vesileyle çok anlamlılık ve Doğu edebiyatında metinlerarası ilişkilere dair etkili ve önemli örnekler araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, nahiv, fıkıh, temsili isimler, metinlerarasılık.

¹ Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. hgokalp@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0607-0937>

AMR U ZAYD AND THE OTHER REPRESENTATIVE NAMES FROM NAHW TO FIQH, FROM LOGIC TO LITERATURE

ABSTRACT

In order to indicate the subject and object in example sentences in Arabic, certain personal names have been used. For this purpose, from the time of Sībawayh's *al-Kitāb*, imaginary persons such as 'Amr and Zayd have appeared in Arabic grammar books. These example names, which are seen in grammar texts, have become widespread and have also been used in various scholarly texts such as jurisprudence (*fiqh*), logic, and theology (*kalām*). In *fiqh* texts, especially in fatwas, new names have been added to these. Proper names such as 'Amr, Zayd, Bakr, Bashīr, Khālīd, Hind, and Zaynab, after being transformed into representative characters in grammar and *fiqh* texts, have also found a place in literary works. The presence of these representative names in the literary field has been further reinforced by *fiqh*-related works such as *manzūm fatwā* (poetic fatwa) and *manzūm farā'idnāma* (poetic inheritance law books), as well as by poetic translations of scientific works in the field of grammar, such as *'awāmil* and *'awāmil mu'rib*. These names, which were used as example figures and gained new meanings as fixed expressions in Persian literature, were reflected in classical Turkish literature through foundational works that shaped Eastern literature and the commentaries written on these works. Representative names, which appeared in various contexts in prose texts such as *tezkiye* (biographical anthologies) and *sharh* (commentaries) in classical Turkish literature, were widely used in *divans* and *mathnawis*. *Divan* poets employed these representative names both as the subjects and objects of the events described in their couplets and in ways that conveyed different meanings. Since these names were mostly used in the context of Arabic grammar (*nahw*) and Islamic jurisprudence (*fiqh*), *divan* poets benefited from the expressive possibilities provided by numerous terms related to Islamic law and grammar. Poets incorporated these names into various forms of wit and imagination, using them in their poetry on almost every subject, especially in religious and mystical (*tasawwufi*) matters. There is no independent study on the use of representative names in *Divan* poetry. In this interdisciplinary study, after identifying the origins of these names and the scientific and literary texts in which they appear, their context and usage in *Divan* poetry have been examined. This article, which explores the journey of representative names from Arabic scholarly texts to Turkish literature, reveals the new meanings these names acquired through conventionalization in *Divan* poetry, supported by the testimony of *tezkiyes* (biographical anthologies) and *sharhs* (commentaries). In this way, significant and effective examples of polysemy and intertextual relations in Eastern literature have been made available for researchers.

Keywords: Ottoman poetry, syntax, *fiqh*, representative names, intertextuality.

GİRİŞ

Bir konuyla ilgili örnek verilirken genellikle akla ilk gelen isimler tercih edilir. Bu kullanımlarda yaygın olan özel isimler, cümlenin öznesi ya da nesnesi hâline gelir. Bu durumun bir benzerini Türkçede Ali, Veli, Ayşe, Fatma gibi isimlerin çocuk kitaplarına ve örnek cümlelere yansması şeklinde görmek mümkündür. Ayrıca Türk halkının içecek, kâğıt mendil, deterjan, pvc gibi ürünleri en çok bilinen marka adlarıyla andığına şahit oluruz. Birden fazla unsurdan oluşan kavramların, bütünün ilk parçasıyla isimlendirilmesi de sıkça rastlanan bir durumdur. Arap harflerine “elifbâ” (alfabe) denmesi ya da harflerin

sayı değerleriyle yapılan hesaplama yönteminin “ebced” olarak adlandırılması diğer örneklerdir. Bu durum çeşitli eserlerde olayların özne ve nesnesini ifade etmek için kullanılan isimler için de geçerlidir. Başta Amr ve Zeyd olmak üzere bu hayalî kişiler, kıyasî olarak Osmanlı metinlerinde a’dan z’ye herkesi temsil ederek sembol hüviyeti kazanmıştır. Divan edebiyatında yaygın olarak kullanılmasına rağmen temsilî isimler üzerine yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca çeşitli metin neşirlerinde bu isimlerin yanlış okunduğu, özel isim olarak değerlendirildiği ve tarihî-efsanevî kişilerle karıştırıldığı görülmüştür². Bu nedenle öncelikli olarak temsilî isimlerin kökeni, gelişimi ve kullanım alanlarını belirlemek faydalı olacaktır.

1.Nahiv, Belagat, Fıkıh ve Diğer İlmî Metinlerde Temsilî İsimler

Nahiv âlimleri “Zeyd yazdı” cümlesinde yer alan yazmak fiilinin Amr, Bişr ve Erdeşir gibi sayılamayacak kadar isme isnat edilebileceğine hükmeder. Zira Arapça örnek cümlelerde genellikle Arap toplumunda sık kullanılan özel isimlerden yararlanılmıştır. Arapça öğretiminde kullanılan temsilî isimlerin kökenini nahiv ilminin öncülerinden Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ında buluruz. VIII. yüzyılda Sîbeveyh’in Arap dilindeki amel/i’râb olgusunu anlatmak için kurguladığı “Darabe Zeydün Amran.” (Zeyd Amr’a vurdu.) cümlesinin birçok nahiv kitabında yer alması, söz konusu cümlelerin ve isimlerin yaygınlaşmasına ve Arap grameri ile özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Araplarda yaygın olan Zeyd, Amr, Abdullah, Hind gibi isimlerin birer sembol olarak kullanımı diğer literatürlerde de görülür. Arapça öğretiminin adeta ilk adımı olan “Zeyd Amr’a vurdu” cümlesine zamanla farklı kelimeler eklenmiştir. Örneğin Müberred’in *el-Muktadab*’ında daha uzun ve karmaşık bir örnek bulunur. Arapça nahv ilminde bu isimler o kadar yaygınlaşmıştır ki İbnu’s-Sîd el-Batalyevsî, bu örnek cümle hakkında *Risâletün fî tahkîk Darabe Zeydün ‘Amran* adlı bir risale kaleme almıştır (Benli, 2021, s. 470-473; Çetkin, 2014, s. 168; Çıkar, 2009, s. 55).

Temsilî isimler, Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ından sonraki nahiv kitaplarında da yer bulmuştur. Örneğin Sirâfî, “Vâvın değişik durum ve konumları vardır. Bunlar atıf; *Ekremtü Zeyden ve Amran* (Zeyd’e ve Amr’a ikramda bulundum.)” (Çıkar, 2009, s. 104) gibi açıklamalarında Amr ve Zeyd’i temsilî olarak kullanmıştır. Ebû Hilâl el-Askerî’nin *el-Furûk*’ı, Mutarrizî’nin *el-İknâ*’sı, İbn Hişâm’ın *Mugni’l-Lebîb* ve *Şerhu Katri’n-Nedâ*’sı, İbnü’l-Haşşâb el-Bağdâdî’nin *el-Mürtecel Fî Şerhi’l-Cümel*’i ve Taşköprizâde’nin *Şerhu’l-Fevâidi’l-Gıyâsiyye*’si bu isimlere yer veren nahiv türü eserlerden yalnızca birkaçıdır. Ayrıca Osmanlı âlimi Kâfiyecî risalesinde *Zeydün Kâimün* cümlesini yüz on üç yönden incelemiştir (Benli, 2021, s. 472-473; Çıkar, 2009, s. 104; Hacıbekiroğlu, 2022, s. 178). Tanzimat döneminde yazılan *Mıkyâsü’l-Lisân Kıstasül-Beyân* adlı gramer kitabında da bu isimlerin örnek cümlelerde kullanıldığına şahit oluruz (Abdalla, 2016, s. 54).

Temsilî isimlere yer veren eserlerden biri de avâmillerdir. Örneğin Cürçânî’nin *Avâmil*’ine Taşköprizâde tarafından yazılan *Mu’ribu’l-Avâmil* adlı mu’ribde “Zeyd, fakirdi” (Kadağ, 2019, s. 48) cümlesine yer verilir. Avâmiller, öğrenme kolaylığı

² Hazırlamış olduğumuz “Araştırmacıların Amr, Ömer, Zeyd ve Bekr Sözcükleriyle İlgili Tasarrufları” başlıklı kitap bölümü yayın aşamasındadır.

sağlamaları için manzum olarak da tercüme edilmiştir. Karamanlı Aynî, avâmil mu‘ribindeki birçok örnekte (Mermer, 2003, s. 196) Zeyd’i kullanmıştır. Erzurumlu Rahmî’nin *Terceme-i Avâmil-i Atfık* adlı manzum avâmilindeki örnek cümlelerde “Zeyd, Amr, Bekr ve Bişr”den (Babaarslan, 2022, s. 320); Manastırlı Celal Bey’in Cürcanî’den tercüme ettiği *Manzûme-i Avâmil*’inde ise Zeyd, Amr, Bekr’den yararlanılmıştır:

Vâsıl ola Zeyd’e şol dem dñek ile harf-i hâ

Zeyd’i ahz ile dimekdür Bekr’e vü ‘Amr’a dilâ (Güneş, 2013, s. 714)

Nahiv türü eserlerde sıklıkla rastladığımız temsilî isimler, belagat kitaplarına belirli ölçüde yansımıştır. Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘Ulûm* adlı eserinde “Ben bildim./Sen bildin./Zeyd bildi Zeyd.” (Çelik, 2017, s. 215) cümleleri gibi birçok örnek bulunur. Kazvinî’nin Osmanlı’da meşhur olan *Telhîsü’l-Miftâh (Telhis)* adlı eserinde Zeyd, Amr ve Bekr’e yer verilir (Yanık vd., 2006, s. 62-63). Mustafa İsameddin Efendi’nin belagatin başlıca eserleriyle bağlantılı olan *et-Tansîsü’l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti’t-Telhîs ve’l-Muhtasar* adlı eserinin örnek cümlelerinde “Zeyd” (Demir, 2016, s. 153) kullanılmıştır. Belagatin temel eserleri örnek kişilerin kullanımı bakımından sonraki belagat kitaplarını etkilemiştir. Bazılarına yukarıda değindiğimiz nahiv ve belagatle ilgili eserler, Osmanlı medreselerinde okutulduğu için yukarıdan aşağı doğru kültür ve edebî hayatımıza tesir etmiştir. Günümüzde Arapça nahiv kitaplarında hâlen temsilî isimler kullanılmaktadır. Nahiv ve belagatte örnek cümlelerin özne veya nesnesi olarak yer bulan bu isimler fıkıh metinlerine de yansımıştır.

Fıkıh metinlerinde temsilî isimlerin kullanımı son derece yaygındır. Genel bir nitelik arz etmesi isteği (Örsten, 2005, s. 12) ve ilgili kişinin mahremiyetinin gözetilmesi gibi nedenlerle fetvalarda çoğunlukla kişilerin isimleri belirtilmez. Fetvalarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Beşir, Hâlid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Zelihâ, Rabia vd. isimlere yer verilir. Bunlar içinde bilhassa Amr ve Zeyd en sık kullanılan isimlerdir. Müftülerin tercihinine bağlı olarak bazen Bekir, Beşir, Hâlid vd. kişi adlarından da yararlanılmıştır. Fetvalarda çoğunlukla Zeyd bir işi yapan (fâ’il), Amr ise işten etkilenen (mef’ûl) kişi için kullanılmıştır: “Zeyd, Amr’ı hizmeti için icâreye tutup sefere alıp gitse dâru’l-harpde Zeyd’in eline gelen mâl-ı ganîmet Zeyd’in olur mu? Cevap: Olmaz” (İnanır, 2008, s. 193).

Osmanlı fetva kitaplarında kadınlarla ilgili baplarda genellikle Hind, Zeynep, Zelihâ gibi hayalî isimler etrafında gerçek veya hayalî olarak sorulan sorularla bunların cevaplarına yer verilmiştir (Eliacık, 2016, s. 1217). Fetvalarda kadınlar için en çok Hind ismi tercih edilmiş, daha fazla isme ihtiyaç duyulduğunda Zeyneb, Meryem, Hâtice, Fâtima, Da’d, Züleyhâ, Zâhîde gibi farklı isimler kullanılmıştır. Temsilî isimlerin çeşitliliğini gösteren bir fetva kesitine aşağıda yer verilmiştir:

Zeyd-i.. vâkıfın evlâdından Amr ve Bekir ve Beşir ve Hind vakf-ı mezbûrun gallesine şart-ı vâkıf üzere mutasarrıflar iken Amr fevt olup oğlu Hâlid ile kızı Zeyneb’i Bekir dahi fevt olup oğlu Velid ile kızı Hatice’yi Beşir dahi fevt olup oğlu Sa’îd ile kızı Rukiye’yi Hind dahi fevt olup oğlu Es’ad ile kızı Ayşe’yi terk eyleseler Es’ad ve Ayşe’ye vakıfdan hisse verilmeyüp Hâlid ve Zeyneb ve Velid ve Hâtice ve Sa’îd ve Rukiye galle-i vakfı beyenlerinde li’z-zekeri mislü hazzı’l-ünseyeyn iktisâm eyleseler sahîh olur mu? El-cevâb: Olur (Güneş, 2019, s. 80).

Fetvalarda Müslümanlar için müslim, mü'min gibi ifadeler kullanılmış, gerektiğinde Zeyd-i Hanefî gibi mezhep bilgisine yer verilmiştir. Gayrimüslimler hakkında fetva verileceğinde bazen şahısların isimleri bazen de bir kâfir, gayrimüslim, gayrimüslime, bir ecnebî gibi genel ifadeler kullanılmıştır. Bazı fetvalarda ise Hristiyanlar için “Nikola, Yani, Mihal, Yanko, Marya, Matruka; Yahudiler için İlya” (Örsten, 2005, s. 12; Şanver, 2019, s. 65; Uzunçarşılı, 1988, s. 201) gibi temsilî isimler kullanılmıştır. İncelediğimiz fetva metinlerinde gayr-ı müslimler için Nikola, Yani, Mihal, Yanko, Hristo, Markara, Marika, Marya, Matruk, Maninik, Andon, Biricik, Serna, Kirkor, Karabet, Agavani, Virjini, İlya gibi isimlerin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bazı fetvalarda “bir kimse, birisi, filan, falan, fılan, falanca, falanca kişi, racul”; hatta hanımlara özel olmak üzere “mer’e, bir hatun, falane” vb. şekilde kullanımlara rastlamak mümkündür. Gayrimüslimlerden bahsedilirken Zeyd-i zımmî, Amr-ı Nasranî, Hind-i gayrimüslime, Zeyd-i Ermenî, Bekr-i Yahûdî, Bîşr-i Nasrânî gibi terkiplere sıklıkla rastlanır: “*Zeyd-i Zimmîn*in azadsız kulu ‘*Amr-ı Nasrânî*den cizye alınır mı? El-Cevâb: Alınmaz” (Tekin, 2018, s. 170).

Mensur fetvalarda olduğu gibi manzum fetvalarda da bu hayâlî kişilerden yararlanılmıştır. İnceleme fırsatı bulduğumuz yaklaşık yüz manzum fetvanın önemli bir kısmında “herhangi biri” anlamında olmak üzere “Zeyd, Amr, Bekr, Hind” gibi isimlere yer verildiği görülmüştür:

Zeyd-i zimmî Hazret-i Peygambere

Bî-muhâbâ şetmin itse âşikâr

Ana vü hâmîsi ‘*Amr-ı müslime*

Nice olur şer’ ile encâm-ı kâr (Eliaçık, 2011, s. 127)

Temsilî isimler nahiv, belagat ve fıkıh gibi bilimlerin yanı sıra mantık, kelam vd. sahalarda yazılmış eserlerde de kullanılmıştır. Farâbî’nin *Kitâbu’l-İbâre*, İbn Haldûn’un *Mukaddime* (*Kitâbü’l-İber*), Lâdikli Mehmed Çelebi ve İsmail Ferruh Efendi’nin mantık risaleleri bu isimlere yer veren ilmî eserlerden yalnızca birkaçıdır. Gazzalî *Miyârü’l-İlm*’de Amr u Zeyd’in yanı sıra “Abdülmelik”i (Pekdemir, 2019, s. 13-14) temsilî olarak kullanmıştır. Aşağıdaki kesit Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin *Fûsusü’l-Hikem* adlı eserinden alınmıştır:

Meselâ *Zeyd*’in vücûd-ı aynîsi hâdisdir; *Amr*’ın vücûd-ı aynîsi de hâdisdir ve kezâ *Zeyd* âlimdir; *Amr* dahi âlimdir. İlim ise Hakk’ın şu’ûnât-ı zâtiyyesinden tecezzî kabûl etmeyen bir emr-i küllîdir” (Konuk, 2017, s. 165).

Başlıca örneklerine yer verdiğimiz temsilî isimler geçmişten günümüze nahiv, fıkıh, kelam, mantık vd. ilmî metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal ve kültürel yaşama yansıyan bilimsel birikimin sağladığı zengin çağrışım ve anlatım olanakları bu isimlerin edebî metinlerde yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur.

2. Edebî Metinlerde Temsilî İsimler

İslam medeniyetinin tüm birikiminden istifade eden divan şairleri, bilhassa nahiv ve fıkıh türü eserlerin etkisiyle edebî metinlerde temsilî isimlere yer vermişlerdir. Divan

edebiyatında söz konusu isimler avâlim, mu‘rib, ferâiznâme, manzum fetva gibi ilmî manzumelerin yanı sıra genel olarak tezkireler, şerhler, nasihatnâmeler, hiciv-mizah türü şiirler, tarih kı‘taları, mesneviler ve kaside, gazel gibi muhtelif şiirlerde karşımıza çıkar. Divan şiirinde söz konusu isimlerin temsilî olarak kullanıp kullanılmadığını ve bu isimlere yüklenen anlamları, öncelikli olarak tezkire ve şerhlerde incelemek yararlı olacaktır. Nitekim İsmâil Rûsûhî’nin *Şerh-i Mesnevî*’sinde temsilî isim içeren bir beyte dair söylenen “bu mes‘eleyi *temsil tarîkıyla* îrâd idüp” (Tanyıldız, 2010, s. 724) ifadesi, Arapçada yaygın özel isimlerden Amr ve Zeyd’in “temsilî” olarak kullanıldığını açık bir şekilde ortaya koyar.

Klasik şerh metinleri, manaya odaklansa da aynı zamanda dil çalışmalarıdır. Şârihler şiirleri cümlelerden eklere varıncaya kadar anlam ve dil açısından tüm detaylarıyla açıklamışlardır. Şerhlerde temsilî isimler -daha önce incelediğimiz nahiv ve fıkıh metinlerinden farklı olarak- “Amr u Zeyd” vb. şekilde kalıplaşma sonucu yeni anlamlar kazanmıştır. Şerh metinlerinde -divan şiirine de yansıyan- Zeyd ve Amr’a dair nükte ve latifelere yer verilmesi bir diğer önemli özelliktir. Şerhler genellikle dinî-tasavvufî manzumelerin tercüme ve açıklaması mahiyetinde olduğu için temsilî isimler genellikle tasavvufî konularla ilişkili olarak kullanılmıştır.³ Örneğin Şem‘î Mustafa Efendi, *Bostan*’da geçen beyitlerde “halk kapısında eziyet çekmenin sevabının ne olduğu” sorusuna verilen cevabı, “Allah’tan gayrisi için yapılan tâ‘ate güvenerek Cennet’e girmeyi ümit etmemek gerektiği” yönünde açıklar. Sa‘dî-i Şîrâzî ve şârih Şem‘î, temsilî isimleri öylesine ustaca kullanmıştır ki “Zeyd hanesinde çalışıp Amr’dan ücret ummak” gibi bir vecize ortaya çıkmıştır:

Bir kimse halk kapısı üzre renci âzmây ve belâkeş ola. Hak Te‘âlâ Hazreti ‘azze ismuhu kıyâmetde aña ne sevâb virür. *Ey püser ‘Amr’dan ücret ümîd tutma. Çünkü Zeyd’ün hânesinde işde olasin.* Hâsıl-ı ma‘nâ budur ki gayrlar için olan tâ‘at sebebi ile cennete ümîd tutma (Metin, 2014, s. 56).

Şârihler genellikle dilbilgisel ya da bağlamsal⁴ açıklamalarda temsilî isimlerden yararlanmıştır. Örneğin Sûdî *Hâfız Dîvânı Şerhi*’ndeki (Kaya, 2020, s. 646), Üsküdârî

³ Şemseddin Sivasî’nin *es-Safâiyih fî Tercümeti’l-Levâiyih*’i, Rûsûhî’nin *Şerh-i Mesnevî*’si, Zâfî Süleyman Efendi’nin *Şerh-i Kasîde-i Ferîde Li-İsmâ‘il Hakkî*’si, Abdülmecid Sivasî’nin *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*’si, Şeyh Gâlib’in *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*’si, Nusret Efendi’nin *Şerh-i Divan-ı Sâib-i Tebrizî*’si gibi birçok şerh metninde tasavvufî konuların izahı ve örneklendirilmesi temsilî isimlerle yapılmıştır.

⁴ Şem‘î *Şerh-i Bostân*’ında teşbih-i belîğ sanatına “Zeyd aslandır” cümlesini örnek verir. Bursalı İsmâil Hakkı ise *Şerh-i Pend-i Attâr*’da “in‘âm etmek” ifadesinin anlamı üzerine açıklamalar yaparken temsilî kişilerden yararlanır. Pozarefçevî’nin *Mecma‘u’l-Emsâl* adlı eserinde ve Murad Molla’nın *Mâ-hazâr* adlı *Pendnâme* şerhinde temsilî isimler, bağlamsal açıklamalarda kullanılır. bk.: Erkan, A. (2010). *Mâ-Hazâr adlı pendnâme şerhinin günümüz harflerine aktarılması ve incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi]. İstanbul, s. 148; Güneş, M. (2013). *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı [inceleme-metin]* [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Sivas, s. 575; Paksoy, K. (2012). *Bursevî İsmâil Hakkı Şerh-i Pend-i Attâr (inceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Kayseri, s. 269; Verim, H. (2014). *Şem‘î Mustafa Efendi’nin Şerh-i Bostân’ı (Transkripsiyonlu Metin) [1b-200b]* [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Samsun, s. 83.

Ahmed *Kasîde-i Bürde Şerhi*'ndeki (Güler, 2021, s. 395) ve Zâtî Süleymân *Şerh-i Mu'ammâ-yı Nakşî-i Akkirmanî*'deki (Ceylan, 2000, s. 336) örnek cümlelerde bu isimlere yer verir. Aşağıdaki kesit, örnek olması bakımından Hayâtî-yi Elbistânî'nin *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*'sinden alınmıştır:

Sâlis edât-ı mef'ûldir Türkîde anıñ yirine mef'ûl olan kelimeniñ makâmına göre ahîrin yâ-yı meftûh idüp ba'dehu bir hâ-yı resmîyye yazarlar yâhud meksûr idüp bir yâ-yı tahtîyye meselâ *Zeydrâ* begû dirler *Zeyd*'e söyle ma'nâsına *Zeydrâ* biyâr dirler *Zeyd*'i getir ma'nâsına... (Şahin, 2016, s. 254)

Şerhlerde yaygın olan temsilî isimler şüara tezkirelerinde de yer bulmuştur. Tezkirelerin biyografik bölümlerinde ve örnek beyitlere dair anekdotlarda kullanılan bu isimler çoğunlukla fıkıhla ilgilidir. Fetva makamına ulaşan şahısların hayatları, fetvaları ve şiirleri ile ilgili anlatılan anekdotlarda temsilî isimlere yer verilmiştir. Örneğin Kınalızâde, “müftü” olan Monla Abdülkerim'in iki küçük gulam alıp birinin adını Zeyd, diğerinin adını ise Amr koyduğunu anlatır (Sungurhan, 2017a, s. 618). Tezkirelerde dile getirilen anekdotlardan bazıları ise çeşitli vesilelerle verilen fetvalara dairdir. Örneğin Safvet, Yûsuf Dede'nin kendi konumundaki birine verilecek ulufenin miktarını öğrenmek için şeyhülislamdan fetva istediğini anlatır (Güzel, 2012, s. 811-812). Yusuf Dede'nin Zeyd ismi üzerinden bizzat kendi durumunu sorulması zarif bir yaklaşımdır. Zeyd'in “herhangi biri” anlamıyla Yusuf Dede'yi temsil etmesi, iltimas talep etmeyen şairin herhangi biri gibi muamele görmek istediğini gözler önüne serer.

Temsilî isimlerin örnek kişi olarak kullanımı divan ve mesnevilere de yansır. Beyitlerde bu isimlerden hangisi ya da hangilerinin kullanıldığı önemli değildir. Zira yalnızca özne ya da nesne konumundaki bu isimler, konuyla ilgili hayalî kişilerden ibarettir. Aşağıdaki beyitler, temsilî isimleri “herhangi biri” anlamıyla kullanan çok sayıda örnekten yalnızca birkaçıdır:

Kısmet itdûñ her kişiye anı kim lâyıkdurur

Ger geye ‘Amr atlas u Zeyd’üñ ola geydügi şâl (Ahmedî) (Gülüm, 2021, s. 200)

Mahbûb u meye hâsılı meyl itmek olmaz

Zevk ehli olan kimse gerek ‘Amr u gerek Zeyd (Edirneli Nazmî) (Üst, 2018, s. 788)

Bazı beyitlerde Amr ve Zeyd'in yanı sıra Bekr, Bişr, Hind, Zeyneb gibi yaygın isimlerden de yararlanmıştır:

Böyle bir müftû ki Zeyd ü ‘Amr’ı mahcûb eyleyip

Bekr ü Bişr’i aralıkda haylî ihcâl eyledi

Hind ü Zeyneb hîç görünmez oldu ol mestûreler

Şimdilik du‘âların onlar da imhâl eyledi (Yakar, 2022, s. 225-226)

Konuyla ilgili ilgi çekici hususlardan birisi Sîbeveyh'in “Zeyd Amr’ı dövdü” cümlesidir. Nahiv metinlerinde çokça gördüğümüz -ana kahramanı Zeyd ve Amr olan farklı cümleler içinde en çok “Darabe Zeydün Amran” cümlesi kullanılmıştır. Hocaâde Râsim'in *Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî* adlı eseri (Eser, 2019, s. 237), Hüseyin Kefevî'nin

Gülistân şerhi (Özcanar Sel, 2020, s. 592), Gelibolulu Mustafa b. İbrahim'in Birgivi'nin *Avâmil*'ine yazdığı şerh (İnanç, 2009, s. 51-52) “Zeyd Amr'ı dövdü.” cümlesine yer veren çok sayıda şerhten birkaçıdır. Meselelere edebiyatın penceresinden bakan edipler, Zeyd ile Amr arasındaki şiddete dayalı ilişkiye dair nükteli hikâyelere yer vermişlerdir. Örneğin Sa'dî *Gülistân* adlı eserinde kimliğini gizleyerek bir delikanlı ile kurduğu diyalogdan bahseder. Eserde Zeyd ile Amr arasındaki hâdisе zarif bir nükteye konu olur. Hüseyin Kefevî ve Seyf-i Serâyî'nin *Gülistan* şerhlerinde de zikredilen söz konusu anı aşağıdadır:

Bir yıl Muhammed Harezmsâh Doğu Türkistan ile bir maslahat için barışı seçti. Kaşgar Câmiî'ne girdim. Gayet iyi görümlü ve son derece güzel bir oğlan gördüm... Zemâşerî'nin *Mukaddime-i Nahv*'i elinde sürekli okuyordu: “Zeyd Amr'ı dövdü, Amr zulme uğradı.” dedim, “Çocuk, Harezmsâ ile Doğu Türkistan barış yaptı, Zeyd ile Amr'ın düşmanlığı hâlâ devam mı ediyor?” Güldü ve nereli olduğumu sordu. Dedim, “Şîrâz”, dedi “Sa'dî'nin şiirlerinden neyin var? O zaman Sa'dî Arapça iki beyit okudu (Avcıoğlu, 2018, s. 16).

“Darabe Zeydün Amran” cümlesinde fiil olarak “vurma/darb” eyleminin seçilmesini, bu fiilin etkisinin açıklığına ve görünebilirliğine bağlamak mümkündür (Benli, 2021, s. 472). “Mesel” sözcüğü için de “darb etmek” fiili kullanılır. Mesel darb etmek, sözü muhatabın zihninde ve kalbinde sapasağlam yer tutacak şekilde dikkatle yerleştirmektir. (Kızılkaya, 2014, s. 281-289). Bu nedenle şairler darb sözcüğünün darb-ı meselle ilgisinden yararlanmışlardır. Örneğin Antakyalı Münif bir beytinde Zeyd'in Amr'ı dövmesinin halkın dilinde adeta atasözü hüviyeti kazandığını “dârib” sözcüğünün anlam katmanından yararlanarak ifade eder. Zeyd'in Amr'ı dövdüğü gibi Kapudan Paşa da düşmanın başını kesmiştir. Nitekim Hayrî de söz konusu cümleyi “mesel” olarak ifade eder:

Ser-ı a'dâyı galtân ide darb-i tûg-i ikbâlî

Lisân-ı halkda müdâm 'Amr'ı Zeyd dâribdür (A. Münif) (Küçük, 1999, s. 71)

Efendi harf-i niyâzı ne sarf eder bilmem

Meselde 'Amr'a da Zeyd nâsır olmadı gitdi (Hayrî) (Kılıçarslan, 2021, s. 141)

Amr ile Zeyd arasında geçen hâdisede “darb” eylemi öne çıktığı için şairler, Amr ve Zeyd'i “şiddete ve üstünlüğe” dayalı konularda kullanmışlardır. Şairler “darb” eyleminin çağrıştırdığı “kavga, ceng, sulh, savaş, cidâl, cedel, cünd, gâlib, mağlûb” gibi kelimelerin yanı sıra “Amr, Zeyd, nasb, ref, i'lâl, müdgâm, sarf, takaddüm” gibi nahivle ilgili terim ve sözcüklerden yararlanarak beyitlerde anlam katmanı yaratırlar. Aşağıdaki beyit bunun tipik örneklerinden biridir. Arapçada i'râb durumları “ref, nasb, cer ve cezm” olmak üzere dört çeşittir. Beyitte ref teriminin yanı sıra Farsça “zeden” (vurmak, dövmek) masdarından türeyen zed sözcüğü kullanılmıştır ki darb sözcüğü ile eş anlamlıdır. Bu nükteye yer veren muhtelif konularla ilgili beyitlerde çoğunlukla nahiv terimlerinden yararlanılmıştır:

Kimi Zeyd gibi gurfe-tirazende-i ref

Kimisi 'Amr gibi nâm-zed-i mansıb-ı dîn (A. Münif) (Küçük, 1999, s. 97)

Beyitlerde *Amr u Zeyd*'in kavgası, bir kıyas unsuru olarak çeşitli hayallere konu olabileceği gibi dinî-tasavvufî bağlamda insanların kavgasını ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitler divanlardaki çok sayıda örnekten yalnızca birkaçıdır:

Hemîşe *Zeyd* n'ola gâlib olsa '*Amr* üzre

Ki *Zeyd* mertebe-i ref' ile mü'eyyeddür (Nâbî) (Bilkan, 1997, s. 161)

Harf-i nahvî 'ârifüñ ser-hatt-ı hüsn-i yâr imiş

Andan ötri *Zeyd* ü '*Amr*'uñ *ceng* olupdur 'âdeti (Hikmetî) (Eğri, 2006, s. 233)

Biz n'idelüm ol medrese kim sahn-ı makâlî

Biri biriyle *cenge* '*Amr ü Zeyd*'i (Edirneli Nazmî) (Üst, 2018, s. 6223)

Divan şairleri, söz konusu cümle nedeniyle *Zeyd*'in *Amr*'a üstünlük (takaddüm) iddiasına dair nüktelere yer vermişlerdir. Nev'î-zâde Atâyî *Sohbetü'l-Ebkâr*'da “*Zeyd ü 'Amr*'ın ne imiş farkı” (Yelten, 2017, s. 107) ifadesiyle fani olan insanların birbirinden farkı olmadığını vurgular. Şairler bu nükteyi -bazen nahiv terimi olan takaddüme de gönderme yaparak- eşitlik bahsi için kullanmışlardır. Nazir İbrahim kasidesinde takaddümün yanı sıra bir nahiv terimi olan ref' sözcüğünün anlam katmanından yararlanarak *Amr* ve *Zeyd*'in birbirine takaddüm edemeyeceğini ifade eder:

Birbirine idemez kimse takaddüm zira

Ref' ider '*Amr*'ı eger *Zeyd*'i geçerse fi'l-hâl (N. İbrahim) (Şengün, 2006, s. 354)

Edirneli Kâmî ise Şeyhülislam Abdullah Efendi devrinde “*Amr*'ın *Zeyd*'e takaddüm etme çabasının boş bir fikir olduğunu” söylerken temsilî isimler üzerinden toplumsal eşitlik ve adalet vurgusu yapar:

Zeyd'e takaddüm itmege sa'y eyler ise '*Amr*

Sermâye-i tasavvurı vâfir ziyân ider (E. Kâmî) (Erişen Yazıcı, 2017, s. 89)

Antakyalı Münîf, *Zeyd*'in üstünlüğüne ve *Amr*'ın aşağılanmasına vurgu yapmaktadır. Kimi insanların *Zeyd* gibi yüksek konumlarda kimilerinin de *Amr* gibi düşük seviyelerde olduğunu söylemektedir (Ayçiçeği, 2021, s. 212). *Zeyd*'in *Amr*'ı dövmesi yüksek ve alçak mevkideki insanların mukayesesine için kullanılabileceği gibi “galip-mağlup, güçlü-zayıf” tezatına dayalı her türden karşıt durum için nükte olarak kullanılmıştır. Bu tür beyitlerde “âşık-rakîb, Müslüman-kâfir” gibi farklı tiplerin mukayesesine yer verilebilir:

Ser-fürû itse rakîb 'âşıka her dem ne 'aceb

Kangı gavgâda '*Amr* pâ-zede-i *Zeyd* olmaz (Y. İzzet) (Nar, 2016, s. 347)

Sadullah Paşa “On Dokuzuncu Asır” başlıklı şiirinde insanların kanunen eşit olduklarını, *Amr* ve *Zeyd* üzerinden veciz bir şekilde ifade eder:

Ne '*Amr Zeyd*'in esîri ne *Zeyd* '*Amr*'a velî

Müessis üss-i müsâvâta nass-ı mevzû'ât (Akbaş, 2012, s. 341)

Divan edebiyatında takaddümle birlikte “Amr’ın vavı” da söz konusu edilmiştir. İmlada Amr’ın Ömer’den ayırdedilmesinde kullanılan vav harfî birbirinden ilginç nüktelere konu olur. Örneğin Âşık Çelebi, tezkiresinde Amrî’nin şairlik serüvenine başlaması ve mahlas seçimi ile ilgili olarak “Çün isti’dâd gelür lafz-ı ‘Amr’da vavdan zâ’id yâ ziyâde ider” (Kılıç, 2018, s. 488-489) gibi nükteli bir ifadeye yer verir. Nahivde “ziyâdelik” başlığı altında yer alan “zâid harf/edatın ziyâde edilmesi” olgusu, çeşitli unsurların sözcüklerin üzerine getirilmesi ile ilgilidir. Âşık Çelebi bu terminolojiden yararlanarak Amr (عمرو) sözcüğünün sonunda bulunan vav harfinden hareketle bir nükte yapar. Amr sözcüğünde vavdan zâid harf olarak ى harfinin eklenmesi, söz konusu sözcüğün Amr (عمرو) iken Amrî’ye (عمرى) dönüşmesini, diğer bir deyişle Amr’ın “mahlas sahibi bir şair” olmasını ifade eder. Divan şairleri Amr’ın vavını çok farklı konularla ilgili kullanmışlardır. Aşağıdaki beyitler konuya dair örneklerden yalnızca birkaçıdır:

Virmiş o yâr ‘Amr’e yine ruhsat-ı visâl

Zeyd’e takaddüm itse nola vâv tarafdadır (M.Nebil) (Şamlı, 2019: 147)

Na’leyn ile gel hâce-i bî-kayda ne mâni’

‘Amr’ın tutalım vâvı imiş Zeyd’e ne mâni’ (Celâlî) (Sarıkaya, 2008, s. 403)

Zeyd’in Amr’a vurmasını konu edinen bu ilgi çekici hikâye dilden dile aktarılmış, edebî metinlerde türlü hayallere konu olmuştur. Örneğin Ömer Necmî, Zeyd ile Amr arasındaki kavgayı, diğer bir deyişle Zeyd’in Amr’a vurmasını, hüsn-i ta’lil sanatı ile medresede aşk dersinin okutulmamasına bağlar:

Sâkî ne içün okutmaz o dersini ‘aşkıñ

Darba düşürür medresede Zeyd ile ‘Amr’ı (Ö.Necmî) (Göktaş ve Öztürk, 2023, s. 429)

Zeyd’in Amr’a vurması ile ilgili kurgulanan sebeplerden biri de hırsızlıktır. Bu noktada İbn Asâkir’in (ö. 1176), *Târihu Dimâşk* adlı eserinde geçen bir hâdiseyi burada aktarmak faydalı olacaktır:

Bişr b. Hâris’in yanındaydık. Ebu’l-Fazl da oradaydı. Ona şöyle dedi: “Ebû Nasr! Neden yaptığın şu hataları düzeltecek kadar dil ilmi öğrenmiyorsun?” Ebû Nasr bunun üzerine “Kim öğretecek?” diye sordu. Ebu’l-Fazl “Ben öğretirim” deyince Ebu Nasr “Haydi, öğret bakalım” dedi. Bunun üzerine Ebu’l-Fazl söze başladı ve “Söyle bakalım: “Darabe Zeydün Amran” [Zeyd Amr’a vurdu].” dedi. Ebû Nasr bu söz üzerine “Yahu kardeşim, Zeyd Amr’a neden vurmuş ki?” diye sordu. Ebu’l-Fazl, “Vurmadı, bu sadece bir örnek” deyince Ebu Nasr “Bu işin en başı bile yalan, ona ihtiyacım yok” deyip nahiv öğrenmeyi bıraktı (Benli, 2021, s. 472).

Târihu Dimâşk’ta geçen bu anekdot, Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde adeta anonim bir hüviyete bürünür. Zira Mevlânâ, hikâyenin kahramanları olan Ebu’l-Fazl ve Ebu Nasr’ın adlarını anmaz. Hatta Mevlânâ, hikâyeyi genişleterek Zeyd’in Amr’a vurmasının nedeni olarak “Amr’ın vav harfini çaldığı” yönünde hüsn-i ta’lile dayalı ilginç bir nükteye yer verir. Şair, *Mesnevi*’de nahiv âlimi olan Ebu’l-Fazl’dan yalnızca “nahvî” (nahiv âlimi) diye bahseder. Nitekim Rüsûhî *Şerh-i Mesnevi*’de beyitleri şerh ederken “çoğu bedevi

Arabın sözcüklerin lugat (gerçek) manasını bildiğini ancak mecaz anlamı düşünemediğini söyler. Rüşûhî, nahiv kaide ve ıstılahlarını bilmeyen bedevilere fâ‘il-mef‘ûl öğretmek için atasözü söylendiğinde onların mecaz anlam yerine, yalnızca hakikî anlama yöneldiklerini anlatırken -o da Mevlânâ gibi- Ebu‘l-Fazl ve Ebu Nasr’ın isimlerini zikretmez. Dervîş Muhammed Şifâyî de *Mesnevi* şerhinde söz konusu hikâyeye dair beyitleri Ebu‘l-Fazl ve Ebu Nasr’ın adlarını anmadan şerh eder:

Ol ‘Amr’uñ cürm ü günâhı ne idi ki nâpuhte vü bî-insâf Zeyd günâhsız anı gulâmı gibi urdı. **Nahvî** aña eyitdi ki bu terkîb ma‘nâ ölçeği oldu sen ba‘de anı al zîrâ peymâne reddolmuşdur ya‘nî sen bu peymânenüñ gendüm ma‘nâsını al ve peymâne terkîbini redd eyle ki *ma‘nâ-yı lagvîsi*⁵ bu mahalde murâd degüldür didi. Belki Zeyd ü ‘Amr i‘râbdan ötürî düzülmüşdür egerçi dürrügdür sen i‘râbla düzüñ. **Ol câhil** yine didi ki yok böyle degüldür ben anı bilmezem muhassıl ‘Amr’ı Zeyd niçün bigünâh u bihatâ urdı baña şu lafzdan müstefâd olan ma‘nâdan söyle. Âhirü‘l-emr nahvî nâcârdan didi ve bir lâg u latîfe açdı ya‘nî nâcâr bir lâg aşup ve kendü bildüğü mertebeden geçüp ol câhile didi ki **‘Amr bir ziyâde vâv ugurlamış idi**. Zeyd bu hâle vâkıf oldu kendünüñ düzdine kötek urdı (Yalap, 2014, s. 1013-1014).

Amr’a cürm ne oldu ki o hâm Zeyd günâhsız anı köle gibi döğdi urdı. **Nahvî** didi ki bu tertîb ma‘nâ kadehi olur bugdayın al ki kadeh reddür ya‘nî i‘râb ta‘lîmi içündür ma‘nâ-yı lugavî murâd degüldür. Zeyd ve ‘Amr i‘râb içündür ve düzendür eger yalan ise sen i‘râb ile düz. **O kimse** didi ki ben anı bilmem ‘Amr’ı Zeyd günâhsız ve hatâsız niçün urdı. Çâresizlikden nahvî didi ki o *bir latîfe açdı*⁶ ki **‘Amr artuk bir vâv ugurlamışdı**. Zeyd tuydı hırsızına urdı çünkü hadd-i şer‘atden geçdi ugrılık itdi o hadde ya‘nî kötege lâyıq olur anuñçün döğdi (Cengiz, 2021, s. 690-691).

Mevlânâ’nın bazı beyitlerinde temsilî isimlere yer vermesi, divan şiirinde bu isimlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Doğu edebiyatı anlatılarının eserden esere aktarılırken yüzyıllar içinde değıştiğı, hatta bazen anonimleştiğı görülür. Bu durum Zeyd’in Amr’ı dövme hikâyesinde açıkça görülür. Sîbeveyh’in Amr ve Zeyd’e dair örnek cümlesinin *Tarih-i Dimaşk*’ta Ebu‘l-Fazl ve Ebu Nasr arasında geçen bir anekdota konu olduktan sonra Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde bazı değışikliklerle bir latifeye dönüşmesi, Doğu edebiyatının şekillenmesinde metinlerarası ilişkilerin ne ölçüde etkili olduğunu gözler önüne serer.

Divan şiirinde temsilî isimler, nahvin yanı sıra fıkıh bağlamında da kullanılmıştır. Bazı şiirlerde müftüler liyakat sahibi olmamak, rüşvet almak, âdil hüküm vermemek gibi nedenlerle hicvedilir. Müftü gibi önemli kamu görevlilerine yönelik eleştirilerde fıkıh literatürünün başlıca isimleri olan Amr ve Zeyd’den yararlanılmıştır. İbrahim Kabûlî *Şikâyet-nâme* adlı mesnevisinde hak gözetmeyen kadıyı eleştirirken, padişahın emirlerine herkesin uyması gerektiğini, “her kim olursa olsun” anlamında olmak üzere “Gerek Bekr ü gerek Zeyd ü gerek ‘Amr” (Erdoğan, 2008, s. 791-792) ifadesiyle dile getirir. Ayrıca Osman Nevres’in kasidesinde olduğu gibi kadılık ve müderrislik görevlerinden azledilenlerin haksız ithamlar karşısındaki savunmalarını temsilî isimlerden yararlanarak dile getirdikleri görülür:

⁵ “Ma‘nâ-yı lugavîsi” terkibi metinde “ma‘nâ-yı lagvîsi” şeklinde okunmuştur.

⁶ Metinde ifade “bir lutfâ açdı” şeklinde yazılmıştır.

Zeyd'e hükm itseñ eger şer' ile sen

Saña '*Amr* itse gerekdür sũ'-i zan

Baña hükm itmedüğine hikmet

Zeyd'den kâdî alupdur rişvet (Kaya, 2020, s. 78)

Aşağıdaki beyitte “fetvâyî” ifadesi, “kalın kumaştan giysisi” ve “fetva, izin” anlamlarıyla tevriyeli kullanıldığı için *Zeyd* ve *Amr*'a fıkıh bağlamında yer verildiği söylenebilir:

Bayrâma yetişdür diyü fetvâyî-yi yârı

Zeyd'e tek ü pũ '*Amr*'a takâzâ ne belâdur (B. Sabit) (Aydın, 2019, s. 883)

Mizahî metinlerde de *Zeyd*'in temsilî olarak kullanımına rastlanır. Örneğin Enderunlu Halimî, yemek listesine çevirdiği gazel şeklindeki hezlinde (Turgutlu, 2008, s. 120) *Zeyd*'den istifade eder. Ayrıca *Sehî Bey Divanı*'nda *Zeyd*'e yönelik mizahî hicivlerde *Amr u Zeyd*'e gönderme yapılmıştır:

Gidi *Zeyd* '*Amr*'a uyup evlenelden

Geyikler içre gâyet ulu oldı (Yekbaş, 2020, s. 353)

Temsilî isimlerin edebî metinlerde kullanımıyla ilgili önemli hususlardan biri de söz konusu isimlerin kalıplaşarak yeni anlamlar kazanmasıdır. Sîbeveyh'ten itibaren Arapça öğretiminde *Amr* ve *Zeyd* gibi sözcükler, özel isim olmaktan çıkıp “herhangi biri” anlamıyla temsilî isimlere dönüşmüştür. Edebî metinlerde ise en az iki temsilî isim atfı terkihi vd. yollarla kalıplaşarak yeni anlamlar kazanmıştır. Bilhassa *Amr* ve *Zeyd* sözcükleri, tüm temsilî isimleri sembolize ederek “*Amr u Zeyd*”, “*Amr ile Zeyd*” vb. biçimlerde kalıplaşmıştır. *Amr* ve *Zeyd*, o kadar yaygındır ki Nâbî, “*Amr u Zeyd*” (Bilkan, 1997, s. 1207) başlığıyla bir lugaz yazmıştır. “Herhangi biri” anlamına gelen temsilî isimler, edebî sahada “halk, toplum, insanlar, herkes, diğerleri, başkaları” gibi yeni anlamların yanı sıra edebî sanatlar yoluyla “fıkıh, fetva, nahiv, zâhirî ilimler” gibi farklı anlamlar da kazanmıştır.

Temsilî isimlerin kalıplaşarak yeni anlamlar kazandığını en açık şekliyle tezkire ve şerh metinlerinde görmek mümkündür. Örneğin Beyanî, *Tezkîretü's-Şu'arâ*'da Diyarbakır'ın “halk” nezdinde beğenilen ve övülen bir yer olduğunu, “makbûl u memdûh-ı *Zeyd* ü '*Amr* olan” (Sungurhan, 2017b, s. 336) ifadesiyle dile getirir. Âşık Çelebi ise *Meşâirü's-Şu'arâ*'da büyük başın büyük belası bulunduğunu ancak bunun “halk, sıradan insanlar, toplum” için kolay görüldüğünü, “Bu hod '*Amr u Zeyd*'e müyesserdür” (Kılıç, 2018, s. 235) ifadesiyle belirtir. Fatin *Hatimetü'l-Eşâr*'ında ilgili kişinin şiirlerinin toplum (ilgili çevre) tarafından beğenildiğini ifade etmek üzere “*Amr ile Zeyd*'in makbûl u müstahseni” (Çiftçi, 2017, s. 103) ifadesine yer vermiştir.

Temsilî bir isim müstakil olarak kullanıldığında “herhangi biri” anlamına gelirken iki ya da daha fazla temsilî isim kalıplaştığında tek tek bir anlam ifade etmez. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte “*Zeyd ü Amr*” şeklinde kalıplaşan temsilî isimler, “kamu”

sözcüğünün işaret ettiği üzere “zindanda olan herkes” manasında kullanılmıştır. Söz konusu isimler, özel isim olarak kullanılmadığı gibi “herhangi biri” anlamına da gelmez:

Okıyup zindancıyı şâh itdi emr

Didi zindânda kim ise *Zeyd ü ‘Amr*

Kamu gelsün cürmini kılsun bedîd

Bendine anuñ ile itsün kilîd (Aşkî, *Heft-Peyker*) (Aytaç, 2017, s. 332)

Çoğunlukla “Amr u Zeyd” ya da “Zeyd ü Amr” şeklinde kalıplaşan bu ifade, başta Bekr olmak üzere diğer temsilî isimlerle de kurulabilir. Örneğin Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde geçen “Zeyd ü Bekr” ifadesini, Tâhirü’l-Mevlevî “şundan bundan” (Ceylan, 2020, s. 100); Rüsûhî ise “halk, kimseler” (Tanyıldız, 2010, s. 511) şeklinde tercüme etmiştir. Temsilî isimlerdeki kalıplaşma bazen üç veya dört isimle oluşabilir. Aşağıdaki beyitlerde “insanlar” anlamı ikiden fazla temsilî isimle elde edilmiştir:

Câna râhat-bahş olur çün râh-ıla hâlât-ı sekr

Cândan anuñ-çün ider meyl aña *Zeyd ü ‘Amr u Bekr* (E. Nazmî) (Üst, 2018, s. 6831)

Huzûruna gelen *Zeyd ile ‘Amr u Bekr ile Bişrûñ*

Husâmâtını ref’ eyler olup bir lûtf ile gûyâ (N. İbrahim) (Şengün, 2006, s. 365)

Koya isnâdı *Zeyd ü ‘Amr ü Bekr*’e

Hemân sa’y ide istigfâr u şükre (Hüdaî) (Ayar, 2022, s. 844)

Divan şairlerinin bu ifade kalıplarını kullanımında Fars şiirinin doğrudan etkisi vardır. Örneğin Fars şairi Enverî “Zeyd ve Amr’ın hitabetinden elini çek. Feleğin okundan daha etkili bir hitabet yoktur.” (Ceylan, 2021, s. 450) der. Amr u Zeyd, divan şiirinde bilhassa dinî-tasavvufî konularla ilgili beyitlerde yer alır. Tasavvuf kapsamında kullanımlarda *Bostan*, *Gülistân*, *Mesnevî-i Manevî*, *Dîvân-ı Hâfız* gibi Doğu edebiyatına yön veren Farsça eserler etkili olmuştur. Sa’dî, Mevlânâ, Hâfız gibi şairler dinî-tasavvufî konuların izahında temsilî isimlerden yararlanmıştır. Örneğin Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinde Zeyd ü Bekr “insanlar, halk” anlamındadır. Nitekim Rüsûhî, *Mesnevî-i Ma’nevî*’de geçen beyti “Rızkı Hudâdan iste... *Zeyd* ve *Bekr*’den ve *‘Amr* ve beşerden isteme” (Bilge, 2022, s. 692-693) şeklinde şerh ederken temsilî isimleri “beşer” karşılığı olarak kullanır.

Farsça tasavvufî beyitlerde örnek kişi veya kalıp olarak yer alan bu isimler, divan şiirinde de çoğunlukla “insanlar, halk, toplum” anlamında kullanılmıştır. Sebeb-müsebbib ilişkisi, tevhîd-i ef’âl, tevhîd-i sıfat, hayır ve şerrin Allah’tan gelmesi, yaşanan hâdiselerde insanların birer vesile olması, her türlü isteğin Allah’tan dilenmesi, masiva ile meşgul olmamak, terk ü tecrit gibi dinî-tasavvufî konularla ilgili birçok beyitte temsilî isimlerden yararlanılmıştır. Aziz Mahmud Hüdayî, sâlike seslenerek her tasarrufun halktan değil, Hak’tan olduğunu dile getirir. Şair, beyitte “Zeyd ü Amr ile cedel” ifadesini “halk” sözcüğünün de işaret ettiği üzere “insanlarla çekişmek, tartışmak” anlamında kullanmıştır:

Sâlike lâıık mıdır hıç *Zeyd ü ‘Amr ile cedel*

Her tasarruf hod Hak’ın sen **halka** bakmak yol mudur (Gençdoğan, 2010, s. 271)

Dinî-tasavvufî beyitlerde yer alan temsilî isimler, büyük ölçüde nahivle ilişkili olarak kullanılmıştır. Örneğin Manastırlı Fâik, ömrü [asıl] amaca ulaştırmayan nahiv ilmine harcamamak gerektiğini söyler. Bu tür beyitlerde şairler, tevriye ve îhâm-ı tenâsüp sanatı yoluyla nahiv terimlerinin çokanlamlılığından istifade ederler. Fâik’in aşağıdaki beytinde “âmil, ma‘mûl, sarf, maksûd, binâ, bâb, haber ve mübtedâ” sözcüklerinin hem terim hem de sözlük anlamlarından istifa edilmiştir. Ayrıca beyitte “murâd” sözcüğü “arzu, dilek, istek” anlamının yanı sıra “haber” sözcüğü ile birlikte kiplere işaret eder. Murâd sözcüğünün yine nahiv terimi olan “maksûd” sözcüğüyle eşanlamlı olması da manidardır. Şair, bir aslı olmadığını söylediği ilm-i nahvi su üzerine inşa edilmiş bir binaya benzetir ve kendisinden doğru haber alınmayan özne (mübtedâ) olarak gördüğü Amr u Zeyd’i mecâz-ı mürsel sanatıyla “ilm-i nahv” anlamında kullanır:

Sarf itme nakd-i ‘ömri yok aslı ‘Amr u Zeyd’iñ

Maksûda vâsıl itmez âb üzre bir **binâ**dır

Bâb-ı murâd açılmaz **ma‘mûl u ‘âmil**inden

Togrı **haber** alınmaz bir özge **mübtedâ**dır (Fâik) (Çambel Kalço, 2019, s. 51)

Usûlî, “tevhid-i sıfat” vurgusu yaparak ömrü nahiv ilmine harcamamak gerektiğini söyler. Şair, Amr u Zeyd’i mecaz-ı mürsel sanatıyla “nahiv” karşılığı kullanırken îhâm-ı tenâsüble “sarf ve sıfat” gibi terimlerin anlam katmanından yararlanmışır:

‘Amr u Zeyd’e yürı **sarf** itme Usûlî ‘ömri

Nahvi ko ‘ârif iseñ eyleyügör mahv-i sıfat (Usûlî) (İsen, 1990, s. 105)

Tasavvufu ilm-i hâl olarak gören divan şairleri, özü kavrayamayan ve sözde kalan “ehl-i kâl”ın karşısına ehl-i hâli koymuşlardır. Şairler, birçok terim içerdüğü ve teferruatlı açıklamalar gerektirdüğü için çok söz götüren sarf, nahv ve fıkıh gibi ilimlere karşı olumsuz bir tutum içindedirler. Hanyalı Nûrî aşağıdaki beyitte “ilm-i zâhir, ilm-i hakikat, ma‘rifet, sarf, nahv, fıkıh, âmil, tâlib” gibi sözcük ve terimlerle kurguladüğü tenasüp ve tezattan yararlanarak zâhirî ilimleri “kıl u kâl” (boş sözler) olarak görür ve ilm-i zâhiri terk edip ilm-i hâkîkate yönelmek gerektiğini belirtir. Beyitte “Zeyd u Amr” ifadesi “zâhirî ilimler” anlamında kullanılmışır:

Zeyd u ‘Amr’ın kıl u kâli oldu Nûrî hep hebâ

‘İlm-i zâhirle fakat iş bitmez idrâk eyle hâ

Sen dahı Mûsâ gibi ol **tâlib-i sırr-ı Hudâ**

Sarf u nahv u fıkıhı terk et Hızra ulaş Nâmiyâ

Hâsıl et ‘ilm-i hakikat ma‘rifetle ‘âmil ol (Hanyalı Nûrî) (Aydın, 2009, s. 413)

Fasih Ahmed Dede aşk yolunun gizli bir yol olduğunu, oraya boş sözlerle ulaşamayacağını söylerken aşkta Zeyd ve Amr’ın cedelinden bahsolenmadüğini belirtir.

Amr u Zeyd'in kavgasına telmih yapılan beyitte temsili isimler, mecaz-ı mürselle boş sözler olarak görülen nahiv (zâhirî ilimler) karşılığı olarak kullanılmıştır:

Kıl ü kâl ile varılmaz bu nihânî rehdir

'İşkda mebbas-i cedel-i 'Amr u Zeyd olmaz'⁷ (Fasih Ahmed) (Ünsal Topçu, 2020, s. 1914)

Himmetî, ilm-i marifeti idrak etmeyi insanın sermayesi (re'sü'l-mâl) olarak görür ve başa dert olduğu için Amr u Zeyd'in dedikodusunu terk etmek gerektiğini söyler. Beyitte Amr u Zeyd, mecaz-ı mürsel sanatı yoluyla ilm-i ma'rifetin zıttı olan "zâhirî ilimlere" işarete eder:

Âdeme idrâk-ı vücûd-ı ma'rifetdür re's ü mâl(?)

Terkini kıl derd-i serdür kıl ü kâl-i 'Amr⁸ u Zeyd (Özdil, 2019, s. 147)

Şemseddin Sivâsî "mu'reb, mebnî, lafz, mahal" gibi terimleri kullanarak nahiv ilminin uzayıp giden boş ve kuru sözler (kâle yekûlû) olduğunu "nice bir Amr ile Zeyd" ifadesinden yararlanarak dile getirir. Beyitte "Amr ile Zeyd" ifadesi mecaz-ı mürsel sanatıyla nahiv ilmine işaret eder:

Nice bir kâle yekûlû nice bir 'Amr ile Zeyd

Nice bir mu'reb u mebnî nice bir lafz u mahal (Ş. Sivasî) (Toparlı, 2015, s. 97)

Fars ve Türk şairleri bazı beyitlerde "Amr u Zeyd'le meşgul olmak" ifadesini "ilm-i nahv" anlamında kullanmışlardır. Örneğin Sa'dî'nin *Gülistân* adlı eserinde "sürekli nahiv ilmiyle uğraşan bir mahbûba duyulan mahabbeti" konu edinen beyitlerine, Seyf-i Serâyî ve Hüseyin Kefevî'nin şerhlerinde yaptıkları açıklamalardan Amr ve Zeyd'in "nahiv" karşılığı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şerhin sonunda yer alan "Biz saña meşgûlüz sen 'Amr ve Zeyd'e meşgûlsın" (Özcanar Sel, 2020, s. 595) dizesindeki "Amr u Zeyd'le meşgûl olmak" ifadesi, bağlam dikkate alındığında "ilm-i nahvi" karşılamaktadır:

Senin tabiatın nahve hevesle

Gönlümüzdeki akıl unsurunu mahvetti

Âşıkların gönlü senin tuzağına av oldu

Biz seninle meşgûlüz, sense 'Amr ile Zeyd ile (Avcıoğlu, 2018, s. 16)

Bağdatlı Ruhî de aşk danışmendinin ders almakla yükümlü olmadığını, vahdeti talep edenin Amr u Zeyd'le meşgul olmaması gerektiğini söyler. Beyitte "tedris, dânişmend" sözcükleriyle birlikte "tâlib" sözcüğünün "öğrenci" anlamına da gönderme yapılarak

⁷ İki farklı metin neşrinde dize "İşkda mebbas-i 'Amr u cedel Zeyd olmaz" şeklindedir. bk.: Çıpan, M. (2003). *Fasih Divanı (İncelme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları, s. 357; Ünsal Topçu, G. (2020). *Fasih Ahmed Dede Dîvânı bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Malatya, s. 1914. Bağlam gereği dizinin "İşkda mebbas-i cedel-i 'Amr u Zeyd olmaz" şeklinde olması gerekir. Amr, vezin zaruretiyle "Amır" şeklinde okunmalıdır.

⁸ Sözcük metinde "ömr" şeklinde okunmuştur.

“Amr u Zeyd’le meşgul olmak” ifadesi, mecaz-ı mürsel sanatı yoluyla zahirî ilimlerle bilhassa da “nahivle meşgul olmak” anlamında kullanılmıştır:

‘Aşk dânişmendi fârigdur gam-ı tedrisden

Tâlib-i vahdet kaçan *meşgûl-ı ‘Amr u Zeyd olur* (Dilber, 2023, s. 248)

Amr u Zeyd ifadesi “halk, toplum, başkaları; nahiv” anlamlarının yanı sıra fıkıh bağlamında ya da doğrudan “fıkıh” anlamında kullanılmıştır. Kınalızâde “fâzıl-ı vakâyî’ ü havâdis-i Zeyd ü Amr” (Sungurhan, 2017a, s. 339) gibi ifadelerden yararlanarak -mecaz-ı mürsel sanatı yoluyla- tezkiresinde tanıttığı şairlerin “Amr ve Zeyd vakalarında, meselelerinde” diğer bir deyişle “fıkıh ilminde” bilgin (fâzıl) olduklarına işaret eder. İfadenin fıkıh bağlamında kullanımı divan şiirine de yansımıştır. Bilhassa tarih manzumelerinde Amr u Zeyd kalıbının genellikle fıkıhla ilgili olarak kullanıldığını görürüz. Söz konusu tarihler çoğunlukla şeyhülislamık vb. atamaları tebrik⁹ etmek için ya da ilgili kişilerin vefatı üzerine yazılmıştır. Örneğin Sürurî bir müftünün öldürülmesi üzerine yazdığı tarihte ifadeyi “halk” karşılığı olarak kullanmıştır. Şair, Zeyd ü Amr’ı ifadesiyle bir yandan “halkın müftüyü dinlemediğini” kastederken diğer yandan da fıkıh literatüründeki temsilî kişilere gönderme yapar. Beyitteki tevriyeli olarak kullanılan “olur olmaz dediği” ifadesi, hem müftünün fetva hilafına söylediği sözleri niteleyen “rastgele, yersiz” anlamında bir sıfat hem de fetvaların cevap bölümünde yer alan “olur” ya da “olmaz” şeklindeki kısa cevaplara gönderme yaparak anlam katmanı sağlar:

Her müzahref sözi olmakla hilâf-ı fetvâ

Zeyd ü ‘Amr itmedi isgâ olur olmaz didigin (Çetinkaya, 2014, s. 122)

Şeref Hanım, Müftü Muhammed Efendi’nin vefatı üzerine yazdığı tarih kıt’asında Amr u Zeyd’e yer vermiş (Arslan, 2018, s. 104); Kelamî ise Emrî’nin ölümü üzerine *halkın* gözyaşlarını sel gibi akıttığını dile getirdiği tarihinde fıkıh terminolojisine gönderme yaparak temsilî isimleri “halk, toplum” anlamında kullanmıştır:

⁹ “Zeyd ü Amr” ifadesi, Nimeti’nin tebrik amacıyla yazdığı tarihte hem halk, hem de fetvâ makamını çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. İzzet Molla ve Fennî’nin tarihinde (Hocaoğlu Alagöz, 2021, s. 144) “halk”; Celâlî’nin tarihinde “fetva isteyen halk” anlamında kullanılmıştır. Şevkî ise tarihinde fıkıhla ilgili çağrışımları nedeniyle Zeyd ü Amr’a yer vermiştir. bk.: Alkan, S. (2011). *Ni’met Divanı (İstanbul)* (inceleme-metin-dizin) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Isparta, s. 206; Ceylan, Ö. ve Yılmaz, O. (2005). *Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Kitap Sarayı, s. 307; Sarıkaya, E. (2008). *Ebubekir Celâlî Divanı: karşılaştırmalı metin-inceleme* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi]. İstanbul, s. 286; Taşdelen, İ. (2014). *Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (transkripsiyonlu metin ve sadeleştirme)* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Erzurum, s. 620.

Vefât-ı Emrî-i sâhib-ma‘ârif

Akıtdı seyl-i eşk-i *Zeyd ü ‘Amr’*

Didi târîhini anuñ Kelâmî

Cihândan vâh kim oldu fevt Emrî (Karlitepe, 2007, s. 440)

Temsilî isimler, tebrik maksadıyla yazılan tarih manzumelerinde de yer alır. Bu tür beyitlerde sıklıkla fıkıh terimleri kullanılır. Örneğin Fatîn, Ârif Hikmet Bey’in şeyhülislamlık makamına getirilmesine tarih düşerken “istiftâ, fetvâ” gibi fıkıh terminolojisinden yararlanır. Beyitte “Amr u Zeyd istiftâyâ gelsin” ifadesi, “*insanlar* fetva istesin” anlamına gelmektedir:

Gelsün istifnâya¹⁰ ‘*Amr u Zeyd* târîhin tuyup

Ola ‘Ârif Beg Efendi cây-ı fetvâyâ mukîm (Soldan, 2005, s. 82)

Hanyalı Nurî, şeyhülislamlık makamını tebrik etmek için yazdığı tarih manzumesinde fetvalarda sıkça rastladığımız “Allahu a‘lem” ifadesine yer verir. Şeyhülislamın atanmasıyla yeni yılın *insanlara* uğur, bereket, mutluluk getireceği söylenir:

Zeyd ü ‘Amr’a yine *Allahu Te‘âlâ a‘lem*

Sâl-i nev meymenet-efzâ olacaktır zîrâ (Aydın, 2009, s. 1186)

Amr u Zeyd’in fıkıh bağlamında kullanımı muhtelif şiirlerde karşımıza çıkar. Örneğin “bâb” (fıkıhla ilgili konu başlıkları), “mes‘ele” (fetvada ele alınan konu), “cevap” (fetvanın ikinci bölümü) sözcüklerine yer verilmesi ve “istiftâ” karşılığı olarak “sormak” fiilinin kullanılması gibi nedenlerle aşağıdaki beyitte fıkıh mazmunu vardır. Konu aşk olunca fetva sual edilecek olan merci (müftü) sevgilinin gözleri; “hem-cevâb” ise yan bakışlar olacaktır. Beyitte yer alan “aşk konusunda eğer mesele Amr ile Zeyd’e düşse” ifadesi, mecaz-ı mürsel sanatı yoluyla “fıkıh, fetva” anlamı kazanarak “aşk konusunda fetva istense” şeklinde yorumlanabilir. Aynı ifade “aşk konusunda eğer mesele insanlara düşse” şeklinde tevriyeli olarak da değerlendirilebilir:

Zeyd’le ‘Amr’a mes‘ele ger düşe bâb-ı ‘aşkda

Nergis-i yâra sorsalar gamzesi hem-cevâb olur (Hikmetî) (Eğri, 2006, s. 126)

Sun‘î, beytinde “müdde‘î, fetvâ” gibi fıkıh terimlerden yararlanarak anlam katmanı yaratır. Sevgiliye fetvâ verenin hep âşıklık iddiasında bulunan sahte âşıklar olduğunu, sevgilinin küçük olması nedeniyle insanları tanımadığını söyler. Şair tevriye sanatıyla bir

¹⁰ “İstiftâ” (fetva isteme) olması gereken sözcük, her iki çalışmada da “istifnâ” olarak yer almıştır. bk.: Çınarcı, M. N. (2019). Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey Tezkiretî’ş-Şu‘Arâ (inceleme - metin). e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024), s. 5; Soldan, U. (2005). *Fatîn Dîvânı (İnceleme-Metin)* [Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Gaziantep, s. 82.

yandan sevgilinin (müdde‘î) insanları tanıyamayacak kadar küçük/tecrübesiz olduğunu söylerken diğer yandan mecaz-ı mürsel sanatı yoluyla sevgilinin “fıkıh” (hukuk/fetva) bilmediğini söyler:

Aña fetvâ viren hep müdde‘îdür

Tıfıldır yâr bilmez ‘*Amr u Zeyd*’i (Sun‘î) (Akkol, 2019, s. 171)

Lebib, gayrimeşruluğa işaret ettiği hasbihâl kasidesinde Zeyd ve Amr arasında ekilen fesad tohumunun müftülerin fetva sermayesi olduğunu söylerken Zeyd ve Amr arasındaki kavgaya telmih yapar. Diğer bir deyişle müftüler, Zeyd ü Amr (insanlar) arasında fesat çıkarıp bu durumdan istifade etmektedirler:

Miyân-ı Zeyd ü ‘*Amr*’a tohm-ı ifsâd ekmedir kârı

Hemân müftülere ser-mâye-i îrâd-ı fetvâdır (Kurtoğlu, 2017, s. 370)

Meâlî ise talip olduğu mansıbın başka birine verilmesi üzerine yazdığı şiirde temsili isimlerin sağladığı tenasüp ve çağrışım mekanizmasından yararlanarak nükte yapar. Bekr sözcüğünün fıkıhla ilgili çağrışımına ek olarak “içkici, sarhoş” manasında kullanılan “Bekrî” sözcüğünden hareketle “mansıbı afyonkeş ve sarhoşlara, hatta [liyakat sahibi olmayan] herkese verirsiniz” anlamında olmak üzere “Amr ile Zeyd’e, bengiye, ser-hûşa hatta bekrîlere mansıb virürsüz” şeklinde eleştiri getirir:

Virürsüz bengiye ser-hûşa mansıb

Dahî Bekrîlere ‘*Amr ile Zeyd*’e (Kılıç, 2018, s. 323)

Müsellem aşağıdaki beytinde fetvânın yanı sıra nukûllü fetvalara dolaylı olarak gönderme yapmaktadır. Ayrıca şair, “olur olmaz” ifadesini “yersiz” anlamıyla hem Amr u Zeyd’in sözlerinin sıfatı olarak kullanır hem de fetvalardaki “olur” ya da “olmaz” şeklindeki kısa cevaplara işaret ederek anlam katmanı yaratır. Beyitte Amr u Zeyd ifadesi hem “insanlar” hem de “fetva” anlamına gelecek şekilde kurgulanmıştır:

‘*Amr u Zeyd*’ün olur olmaz sözine itme ‘amel

Sadrдан nakl-iledür sûret-i fetvâ-yı ferâğ (Müsellem) (Kurumehmet, 2006, s. 125)

Faik Mahmud, şeyhülislâmın lutfunun umumî olduğunu anlattığı beytinde Zeyd ve Amr’ı “herkes, halk” karşılığı olarak kullanmıştır. “Olur olmaz” ifadesini tevriyeli kullanan şair, fetvaların cevap bölümünde kalıp olarak yer alan “Allahu a‘lem” ifadesinden de yararlanmıştır. Ayrıca beyitte yer alan “umumî” anlamındaki “âm” sözcüğünün “sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız anlamında usûl-i fıkıh terimi” (Bardakoğlu, 1989, s. 552) olması mânidardır:

Zeyd ü ‘*Amr*’a da ‘âmdur lutfi olur olmaz degül

Böyledür *Allahu a‘lem* şimdi fetvâ-yı kerem (F. Mahmud) (Koçak, 2006, s. 91)

Zamanın Zeyd ü Amr davasıyla geçtiğinden yakınan Kazasker Mekkî, beyitte Zeyd ü Amr’ı “insanlar” anlamıyla kullanarak “insanlarla uğraşarak ömrümüz geçiyor ama derde deva olacak hiç kimse yok” demektedir. Ancak şair “da‘vâ” sözcüğünün sağladığı çağrışımından yararlanarak söz konusu ifadeyi “fıkıh” mazmunu olarak da kullanmıştır:

Da‘vâ-yı *Zeyd ü ‘Amr*¹¹ ile geçmekdedir zamân

Yok bir tabîb derde ‘ilâc etmege hemân (K. Mekkî) (Aktaş, 2020, s. 487)

Temsilî isimlerin fıkıh bağlamında kullanımı yukarıda verilen örneklerle sınırlı değildir. Şairlerin bu ifadeyi kullandıkları beyitler bir makalenin sınırlarını aşacak kadar çoktur. Kaldı ki bu kullanımlar nahiv, fıkıh veya tasavvuf bağlamıyla sınırlı değildir. Bu ifade kalıbı “diğerleri, başkaları, halk, insanlar” anlamıyla aşk, mey ve mahbûbla ilgili konularla ilgili olarak da kullanılmıştır:

Görmedüm bir lutfın âh ol dilberün

Gerçi lutfın görür anuñ ‘*Amr ü Zeyd* (Edirneli Nazmî) (Üst, 2018, s. 827)

Konuşdı *Zeyd ü ‘Amr* ile büt-i fedâkârum

Fülân fisütükizinden fülân fülân mı kodı (Kânî, G.208/5) (Yazar, 2006, s.543)

Zeyd ü ‘Amr’a sorarum nâm-ı şerîfün her dem

Nedür âyâ ey tâze cevânüm seyyid (Fennî) (Demirkazık, 2022, s. 137)

SONUÇ

Arap toplumunda yaygın olan bazı kişi adları, Sibeveyh’ten itibaren nahiv metinlerinde “herhangi biri” anlamıyla temsilî olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nahiv sahasındaki bu kullanım yüzyıllar içinde belagat, fıkıh, kelam, felsefe, mantık gibi ilmî eserlerin yanı sıra edebî metinlere de yansımıştır. İlmî metinler medreselerde okutulduğu için “*Amr, Zeyd, Bekr, Bişr, Hind*” gibi temsilî isimler edebiyatımıza tesir etmiştir. Avâmîl, mu‘rib gibi nahiv kitapları ve fetva türü metinlerin manzum olarak yazılması da temsilî isimlerin edebiyata yansımaları etkilemiştir. Nahiv kitaplarındaki “*Zeyd Amr*’ı dövdü” vb. cümlelerin etkisiyle belagat, fıkıh, mantık gibi ilmî metinlerde *Amr* ve *Zeyd*’in diğer isimlerden daha çok öne çıktığı görülür. Nitekim gerek Fars gerekse Türk şiirinde *Amr* ve *Zeyd* diğer temsilî isimlerle kıyaslanamayacak kadar çok kullanılmıştır.

Divan edebiyatında temsilî isimler, genel olarak manzum avâmilller, mu‘ribler, şerhler, tezkireler, manzum fetvalar, ferâiznâmeler, nasihatnâmeler, hiciv-mizah manzumeleri, tarih kı‘taları, mesnevilerde ve muhtelif beyitlerde karşımıza çıkar. Bilhassa şerh ve tezkirelerde temsilî isimler yalnızca dil ögesi olarak değil, bağlamsal olarak da kullanılmış ve kalıplaşma sonucu yeni anlamlar kazanmıştır. Ayrıca tezkire ve şerh metinlerinde divan şiirine yansıyan *Zeyd* ve *Amr*’a dair anekdot ve latifelere yer verilmesi önemli bir husustur.

Divan şiirinde temsilî isimler ve bu isimlerle kurulan ifade kalıpları din, tasavvuf, aşk, nahiv, fıkıh gibi birçok konuyla ilintili olarak kullanılmıştır. Ancak bu konular içinde din ve tasavvuf öne çıkar. Bu isimlerin tasavvufî olarak kullanımında Farsça eserler zemin teşkil eder. Nitekim Doğu edebiyatını şekillendiren *Bostan, Gülistân, Mesnevî-i Manevî, Dîvân-ı Hâfız* gibi eserlerde ve bu eserlere yazılan şerhlerde temsilî isimlerin tasavvufla ilişkili olarak kullanıldığı görülür. Temsilî isimlerin fıkıh kapsamında kullanımı bilhassa

¹¹ Sözcük metinde “Ömer” şeklinde okunmuştur.

manzum fetva, tezkire ve tarih kıt'alarında karşımıza çıkar. Tezkirelerde bu isimler, doğrudan ya da dolaylı olarak fıkıhla ilgilidir. Bunlar fetva makamına ulaşan şahısların hayatları, fetvaları ve şiirleri ile ilgili anekdotlarda yer alır. Ayrıca müftü, kadı gibi devlet görevlilerine yönelik eleştirilerde veya ilgili şahısların öz savunmalarında temsilî isimlerden yararlandıkları görülür. Bilhassa tebrik ve vefat nedeniyle yazılan tarih manzumelerinde temsilî isimler kalıplaşmıştır. Bu tür beyitlerde fıkıh terminolojisinden sıklıkla yararlanılır. Divan edebiyatında temsilî isimlerin nahiv bağlamında kullanımı son derece yaygındır. Nahiv terimlerinden ziyadesiyle istifade edilen bu beyitler çoğunlukla din ve tasavvufî konularla ilgilidir. Temsilî isimler kalıplaştığında nahiv ve fıkıha dair birçok terimi beraberinde beyitlere taşımıştır. Bu terimlerin sağladığı anlam katmanı, çokanlamlılık konulu çalışmalara önemli veriler sunar.

VIII. yüzyılda Sibeveyh'in Zeyd'in Amr'ı dövmesine dair kurduğu örnek cümlelerin *Tarih-i Dimaşk*'ta Ebu'l-Fazl ve Ebu Nasr arasında geçen bir anekdota dönüşmesi ve Mevlânâ'nın kaynak ve isim zikretmeden hikâyeye "Amr'ın vavına" dair bir nükte eklemesi, Doğu edebiyatında metinlerarası ilişkilere dair yeni ve önemli bir örnektir. Nitekim bu temsil ve hikâyeye, birçok unsur ve nükte ile zenginleşerek divan edebiyatında yaygın olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak özel isim olmaktan çıkan bu sözcükler, divan edebiyatında "herhangi biri" anlamında kullanılmış, şiir diline girdikten sonra "Amr u Zeyd" vb. şekillerde kalıplaşmış, "insanlar, herkes, başkaları, halk, toplum" gibi yeni anlamlar kazanmıştır. Ayrıca bu ifade kalıpları, bazı beyitlerde bilimsel terimlerin ve edebî sanatların katkısıyla "nahiv, fıkıh, zâhirî ilimler" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdalla, S. G. E. (2016). *Tanzimat döneminde kullanılan gramer terimleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Akbaş, O. (2012). *Mustafa Reşit'in Müntehabât-ı Cedîde isimli antolojisinin çeviri yazısı ve incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Akkol, Y. (2019). *Gelibolulu Sun'î divanındaki gazellerin tematik tahlili* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, M. M. (2020). *Kazasker Mekkî Divanı (inceleme-tahlil-metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Giresun Üniversitesi.
- Alkan, S. (2011). *Ni'met Divanı (İstanbul)* (inceleme-metin-dizin) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Arslan, M. (2018). Şeref Hanım Divanı. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Avcioğlu, G. G. (2018). *Sa'di-yi Şîrâzî'nin hayatı, eserleri ve Türk edebiyatındaki yeri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ayar, M. (2022). *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı sözlüğü (bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.

- Ayçiçeği, B. (2021). Divan şiirinde mecazî yapının inşası için Arapça gramer terimlerinin kullanımı. *İskender Pala Armağanı* içinde (ss. 208-235). Kapı Yayınları.
- Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nuri Osman ve Divanı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, G. (2019). *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın bağlamlı dizini ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Aydın, F. (2019). *Abdülmecid Sivasî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (inceleme- karşılaştırmalı metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, A. (2017). Aşkî-Heft Peyker. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54135,53552heft-peyker-askipdfpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Babaarslan, G. (2022). Bir mahbûba Sevb-i Cedîd giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin manzum Avâmîl tercümesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 310-330.
- Bardakoğlu, A. (1989). Âm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 552-553).
- Benli, A. (2021). Bir cümle çözümlemesi örneği: İbnu's-Sîd el-Batalyevsî'nin Arap gramerinin meşhur örneği “Darabe Zeydün ‘Amran” hakkındaki risalesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 469-497.
- Bilge, B. (2022). *İsmâ'il Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Latmûratu'l-La'ârif) (V. cilt) (inceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî divan c. I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Cengiz, A. (2021). *Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar (inceleme-metin-sözlük) c. 2* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Ceylan, B. (2020). *Hâcî Pîrî-İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî (inceleme- metin) (51a-110b sayfalar arası)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Ceylan, M. (2021). *Nef'î dîvânındaki kasidelerle Enverî dîvânındaki kasidelerin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî şiir şerhleri*. Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, Ö. ve Yılmaz, O. (2005). *Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. Kitap Sarayı.
- Çambel Kalço, Ş. (2019). *Manastırlı Sâlih Fâik ve Dîvânı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Z. (2017). *Sekkâkî - miftâhu'l-ulûm - belâgat* (Z. Çelik, Çev.). Litera Yayınları.

- Çetinkaya, S. (2014). *Sürûrî'nin tarihlerinde sosyal arka plan* [Yayımlanmamış yüksek Lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetkin, M. (2014). *Celâleddîn Es-Suyûtî ve Arap gramerindeki yeri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıkar, M. Ş. (2009). *Nahivciler ile mantıkçılar arasındaki tartışmalar*. İsam Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2019). Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey Tezkiretü's-Şu'Arâ (inceleme - metin). e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Çıpan, M. (2003). *Fasih Divanı (İncelme-Tenkitli Metin)*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fatîn Davud hâtimetü'l-eş'Âr (Fatîn tezkiresi)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Demir, G. (2016). *Et-Tansîsü'l-Muntazar Fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs Ve'l-Muhtasar (transkripsiyonlu metin-inceleme)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Demirkazık, H. İ. (2022). *Mustafa Fenni divanı*. DBY.
- Dilber, D. (2023). *Bağdatlı Rûhî Divanı bağlamı dizin ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Eğri, A. (2006). *17. yy. şairlerinden Hikmetî ve Divanı* [Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Eliaçık, M. (2011). Osmanlı'da manzum fetvâ geleneği. *Türkiyat Mecmuası*, 21(2), 105-146.
- Eliaçık, M. (2016). Osmanlı fetva kitaplarında kadın statüsüne dair analitik bir inceleme. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II*, 1217-1222.
- Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, hayatı, edebî kişiliği ve Divanı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erişen Yazıcı, G. (2017). *Kâmî Divanı*. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> (Erişim Adresi: 23.09.2024).
- Erkan, A. (2010). *Mâ-Hazâr adlı pendnâme şerhinin günümüz harflerine aktarılması ve incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Üniversitesi.
- Eser, İ. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim şerh-i muntehabât-ı Mesnevî (inceleme-metin-dizin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Gençdoğan, İ. (2010). *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvânı'nda dinî muhtevâ* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Göktaş, M., Öztürk, M. (2023). Son asır mutasavvıf şairlerden Ömer Necmî Efendi ve Sâkinâmesi'nin yeni bir nüshası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 108, 417-434.
- Güler, Ö. S. (2021). *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde yazılan Türkçe şerhler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Gülüm, E. (2021). Ahmedî Dîvânı (inceleme-tenkitli metin-tıpkıbasım) [Yayımlanmamış doktora tezi] Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Güneş, M. (2013). *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı [inceleme-metin]* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, B. (2012). *Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa ve "Nuhbetü'l-Âsâr Min Ferâidi'l-Eş'âr" isimli şair tezkiresi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hacıbekiroğlu, A. (2022). Müsnedün İleyhin Tevâbi' unsurlarla ifade ettiği anlamsal yorumlar-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm'u bağlamında-. *Universal Journal of Theology*, 7(1), 169-187.
- Hocaoğlu Alagöz, K. (2021). Klasik Türk edebiyatında müşâ'are geleneği: Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Divanı Ve Hayrabolulu Hasib Divanı örneği [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- İnanç, Y. (2009). *Gelibolulu Mustafa B. İbrahim ve Tuhfetü'l Avâmil'i (inceleme-tahkik)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- İnanır, A. (2008). *İbn Kemal'in fetvaları ışığında Osmanlı'da İslâm hukuku* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsen, M. (1990). *Usuli divanı*. Akçağ Yayınları.
- Kadağ, F. B. (2019). *Osmanlı Dönemi Mu'rib Eserleri'nin değerlendirilmesi-Avamil Mu'ribleri örneği-* [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- Karlhtepe, M. (2007). *Kelâmî dîvânı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, B. A. (2020). Osman Nevres Dîvânı. *e-kitap*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Kaya, İ. (2020). *Sûdî'nin Hâfız dîvânı şerhi c. I*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, F. (2018). Âşık Çelebi meşâ'irü's-şu'arâ. *e-kitap*.
- Kılıçarslan, O. (2021). 19. yüzyıl divan şairi Hayrî ve şiirleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 67, 122-146.
- Kızılkaya, Y. (2014). Arap dilinde meselin darbı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 281-295.

- Koçak, F. (2006). *Faik Mahmud ve Divanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konuk, A. A. (2017). *Fusûsu'l-Hikem tercüme ve şerhi C. I.* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2017). Lebib Divanı. *e-kitap*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Kurumehmet, M. (2006). *XVIII. yy. şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefâ Edirnevî) hayatı, sanatı, Dîvânı'nın tenkitli metni* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, S. (1999). *Antakyalı Münif divanı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mermer, A. (2003). Bilinmeyen XV. yüzyıl divan şairi Karamanlı Aynî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 217-226.
- Metin, M. (2014). *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (transkripsiyonlu metin) [200b-321a]* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Nar, O. (2016). *Yenişehirli İzzet hayatı, edebî planı, dîvânı'nın tenkitli metni (metin-inceleme-dizin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örsten, S. (2005). *Osmanlı hukukunda fetvâ* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcanar Sel, G. (2020) *Hüseyin Kefevî ve bustân-efrûz-ı cinân der-şerh-i gülistân (inceleme-tenkitli metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdil, K. N. (2019). *Himmetî Engurânî Divanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paksoy, K. (2012). *Bursevî İsmâil Hakkı Şerh-i Pend-i Attâr (inceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Kayseri.
- Pekdemir, R. (2019). *Gazzâlî'nin Mantık Eserlerinde Kelâm Metodunun Eleştirisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, E. (2008). *Ebubekir Celalî Divanı: karşılaştırmalı metin-inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Soldan, U. (2005). *Fatîn Dîvânı (İnceleme-Metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sungurhan, A. (2017a). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'arâ. e-kitap*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

- Sungurhan, A. (2017b). Beyânî Tezkiretü's-şu'Arâ. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Şahin, Ö. (2016). *Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî adlı eseri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Şamlı, Ö. (2019). 18. Yüzyıl Divan Şairlerinden Edirneli Kâmi ve Divanı'nın Tahlili [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Şanver, G. G. (2019). *Molla Arab (Ö. 901 / 1496) ve fetva mecmuasının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengün, N. (2006). *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (metin-muhtevâ-tahlîl)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. cilt) (inceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Taşdelen, İ. (2014). *Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (transkripsiyonlu metin ve sadeleştirme)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, R. (2018). Şeyhulislâm Abdurrahim Efendi'nin Fetevâ-yı Abdurrahîm adlı eserinde cizyeye dair fetvâları. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 165-175.
- Toparlı, R. (2015). *Şemseddin Sivasî divanı*. Sivas Belediyesi Yayınları.
- Turgutlu, M. (2008). *Enderûnlu Halîm dîvânı (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünsal Topçu, G. (2020). *Fasîh Ahmed Dede dîvânı bağlamli dizin ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üst, S. (2018). Edirneli Nazmî Dîvânı. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 23.09.2024).
- Verim, H. (2014). *Şem'î Mustafa Efendi'nin Şerh-i Bostân'ı (Transkripsiyonlu Metin) [1b-200b]* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yakar, H. İ. (2022). Antepli Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa'nın manzum ve mensur hiciv ve fıkraları. *Klasik Türk edebiyatında gülmece ve mizah içinde* (ss. 206-232). İKSAD Global Yayıncılık.
- Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-letâyif ve matmûratu'l-ma'ârif) (II. cilt) (inceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Niğde Üniversitesi.

- Yanık, N. H., Kılıçlı, M. ve Çögenli, S. (2006). *Telhis ve Kuran tercümesi*. Huzur Yayınları.
- Yazar, İ. (2006). *Kânî Divanı (incelme-metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yekbaş, H. (2020). *Sehi Bey-Divanı. e-kitap*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- Yelten, M. (2017). *Sohbetü'l-Ebkâr-Nev'î-Zâde Atâyî. e-kitap*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

EXTENDED ABSTRACT

Certain personal names have been used to represent the subject and object in Arabic example sentences. For this purpose, from the time of Sībawayh's *al-Kitāb* onwards, fictional figures such as 'Amr and Zayd have appeared in Arabic grammar books. These example names, initially found in syntactic texts, later spread to various scholarly fields, including Islamic jurisprudence (fiqh), logic, and theology (kalām). Over time, additional names were introduced in fiqh texts, particularly in fatwas. Personal names such as 'Amr, Zayd, Bakr, Bashīr, Khālīd, Hind, and Zaynab, which were initially used in grammar and fiqh texts as representative characters, eventually became part of literary works as well. The metrical translations of scientific texts related to both grammar and jurisprudence—such as versified fatwas and *farā'idnāmes*—played a role in spreading these names within the literary domain. In Persian literature, these names were not only used as illustrative figures but also became fixed expressions with new meanings. Through foundational works of Eastern literature and their commentaries, they were transmitted into classical Turkish literature as well. In classical Turkish literature, representative names, which frequently appeared in prose texts such as *tezkires* and commentaries (*sharhs*) for various purposes, were widely used in *divans* and *mathnavis*. Divan poets employed these names both as subjects and objects of events described in their verses and with different connotations. Since representative names were mostly used in the context of grammar (*nahw*) and Islamic jurisprudence (*fiqh*), divan poets benefited from the expressive possibilities provided by terms related to these external sciences. They incorporated these names into various witty and imaginative contexts, using them in their poetry to address a wide range of subjects, particularly religious and mystical (*tasawwuf*) themes. There is no independent study on the use of representative names in *Divan* poetry. In this interdisciplinary research, after identifying the origins of these names and the scholarly and literary texts in which they appear, their context and function in *Divan* poetry have been examined. This article explores the journey of representative names from Arabic scholarly texts to Turkish literature. It demonstrates, with the testimony of *tezkires* and *sharhs*, how these names acquired new, fixed meanings in *Divan* poetry. In doing so, it provides researchers with significant and insightful examples of polysemy and intertextual relationships in Eastern literature. Certain personal names common in Arab society began to be used representatively with the meaning of “anyone” in syntax (*nahw*) texts, starting with Sībawayh. Over the centuries, this usage in grammar extended beyond linguistic studies and influenced rhetorical (*balāgha*), jurisprudential (*fiqh*), theological (*kalām*), philosophical, and logical texts, as well as literary works. Since scholarly texts were taught in madrasas, representative names such as 'Amr, Zayd, Bakr, Bishr, and Hind also left an imprint on literature. Additionally, the practice of composing *nahw* books like *'Awāmil* and *Mu'rib*, as well as legal texts such as fatwas, in verse contributed to the transmission of these representative names into literature. The influence of syntax books containing example sentences such as “Zayd beat 'Amr” led to the prominence of names like 'Amr and Zayd in rhetorical, jurisprudential, and logical works over other names. Consequently, these names became far more common in both Persian and Turkish poetry compared to other representative figures. In *Divan* literature, representative names frequently appear in various texts, including *'awāmil*s in verse, *mu'rib*s, commentaries (*sharhs*), biographical dictionaries (*tezkires*), versified fatwas, *farā'idnāmes*, advice books (*naṣīhatnāmes*), satirical and humorous poems, historical verses, *mathnavis*, and scattered couplets. In commentaries and biographical dictionaries in particular, these names were not only used as linguistic elements but also acquired new meanings through contextualization and

conventionalization. Additionally, it is noteworthy that *tezkires* and *sharhs* contain anecdotes and humorous stories about Zayd and ‘Amr, which later found their way into *Divan* poetry. The use of representative names in the context of *nahw* (syntax) is highly common in *Divan* literature. These couplets, which make extensive use of syntactic terminology, are mostly related to religious and mystical (*tasawwuf*) themes. Once representative names became conventionalized, they carried various syntactic and jurisprudential (*fiqh*) terms into the verses. The semantic layers provided by these terms offer valuable data for studies on polysemy. In the 8th century, the example sentence formulated by Sībawayh about Zayd beating ‘Amr transformed into an anecdote between Abū al-Faḍl and Abū Naṣr in *Tārīkh Dimashq*. Later, Rūmī (*Mevlānā*) incorporated a witty remark about “‘Amr’s wāw” into the story without citing a source or mentioning any names. This evolution presents a significant example of intertextual relationships in Eastern literature. Over time, this representative story became enriched with various elements and witticisms, leading to its widespread use in *Divan* literature. As a result, these originally proper names lost their specificity and came to signify “anyone” in *Divan* poetry. Once integrated into poetic language, expressions like “‘Amr u Zayd” became fixed phrases, gaining new meanings such as “people, everyone, others, society, or the public.” Furthermore, in certain couplets, these expressions, influenced by scientific terminology and literary devices, took on meanings related to *nahw* (syntax), *fiqh* (Islamic jurisprudence), and *ẓāhirī ‘ulūm* (external sciences).